
Zanny Minton Beddoes

Szakképzés a műszaki fejlődés nyomában

Könnyű mondani, hogy az embereknek egész életükön át tanulniuk kell, ám ennek megvalósítása nem egyszerű

Amikor az oktatásnak nem sikerül lépést tartania a műszaki fejlődéssel, annak egyenlőtlenség az eredménye. Ha a dolgozók híján vannak olyan készségeknek, melyek jól használhatók az újítások világában, akkor ezt erősen megsínylik – és ha elég sokan maradnak le közülük, akkor a társadalom megindul a szétesés útján. Ez az alapvető felismerés hajtotta az ipari forradalom korszakának reformereit, akik az államilag támogatott, mindenre kiterjedő iskolai nevelés előfutáiraivá váltak. Később a gyárak és hivatalok automatizálása a diplomások számának ugrásszerű növekedését váltotta ki. Az évtizedeken át kéz a kézben járó oktatás és újítás figyelemreméltó anyagi felvirágzáshoz vezetett.

Jelenleg a robotika és a mesterséges intelligencia újabb forradalmat idéznek elő az oktatásban. Manapság olyan hosszúra nyúlik és olyan sok változáson megy át a munkával töltött idő, hogy nem elég, ha az iskoláztatást egyszerűen bezsúfoljuk az élet kezdeti időszakába. Az embereknek képesnek kell lenniük arra is, hogy életpályájuk során új készségeket sajátítsanak el.

Sajnálatos módon az élethosszig tartó tanulás mai formájában főként a magasabb célok felé törekvők érdekeit szolgálja – és ily módon inkább növeli az egyenlőtlenséget, semmint enyhítene a problémán. Ha a huszonegyedik századi gazdaságok nem akarják lecsúszott rétegek hatalmas tömegeit eltartani, akkor a döntéshozóknak sürgősen megoldást kell találni arra, hogy miként segíthetik valamennyi állampolgárukat a munka melletti tanulásban. Törekvéseik mindezidáig szegényteljes kudarcot vallottak.

Gépek vagy tanulás

A nevelés klasszikus modellje – nagy mennyiségű tudásanyag átadása az elején, majd ezt követően kiegészítő céges oktatások – összeomlani látszik. Ennek egyik oka az új, és állandóan frissítendő készségek iránti igényben keresendő. Az ipari termelés egyre inkább szellemi munkát követel meg vasesztergályozás helyett. Amerikában a szokásos irodai munkát végzők aránya 25,5 százalékról 21 százalékra csökkent 1996 és 2015 között. Az egy életen át kitaró biztos megélhetést adó munka úgy eltűnt, akárcsak a nélkülözhetetlenek hitt Rodolox névjegykártya-tartó az íróasztalokról.

Nem igazán jelent megoldást, hogy az embereket életük elején a szervezett iskolai nevelés mind magasabb szintjeire kényszerítjük. Az amerikaiak mindössze tizenhat százaléka véli úgy, hogy egy négyéves főiskolai diploma elegendő egy jó álláshoz. Bár a szakképzés hozzásegít bennünket annak a nagyon fontos első állásnak a megszerzéséhez, a szakképesítéssel rendelkezők hajlamosak hamarabb eltűnni a munkaerőpiacról, mint az érettségizettek – talán azért, mert kevésbé tudnak alkalmazkodni.

Ugyanakkor a munkahelyi képzések köre egyre szűkül. Az elmúlt két évtizedben nagyjából a felére esett vissza Amerikában és Nagy-Britanniában. Nő az egyéni vállalkozások száma, és ezáltal egyre többen lesznek felelősek saját képességeik fejlesztéséért. Az a lehetőség is fennáll, hogy későbbi életünk folyamán szánjunk időt a képzettség megszerzésére – ez viszont pénzbe kerül, és a legtöbb felsőoktatási intézmény a fiatalokat célozza meg.

A piac eddig nem ismert megoldásokat kínál, hogy a dolgozók újfajta módokon tanulhassanak és kereshessék kenyerüket. A szolgáltatók – a General Assembly képzést és karrier-tanácsadást kínáló, tudásmenedzselő „felhő” felülettől a hasonló Pluralsightig – annak reményében építik ki vállalkozásaikat, hogy segítsék az életpályák elindítását és újrakezdését. Az ingyenes online

tömegkurzusok (massive open online courses, MOOC) a Platónról vagy a fekete lyukakról szóló előadások helyett már átnyergeltek olyan tanfolyamok tartására, melyek a munka világában hasznosabb ismereteket nyújtanak. Az önképzés hívei az Udacity és a Coursera tudásplatformoknál olyan olcsó, rövid tanulási programokért fizetnek, melyek ún. „mikrotananyagot” és „minidiplomákat” kínálnak – például – a vezető nélküli autókról vagy az Android-alkalmazásokról szóló kurzusokért. Az online megszerezhető diplomák felajánlásával az egyetemek megkönnyítik a szakmabeliek számára tudásuk frissen tartását. A Georgia Műszaki Egyetem egyetlen mesterprogramja közel tíz százalékkal tudta megnövelni az évente informatikus mesterfokozatot szerzők számát Amerikában.

Ezek a törekvések azt példázzák, hogy hogyan egyeztethetők össze az életpályák a tanulással. Ha ez a születő piac a saját eszközeire hagyatkozik, akkor főként azok érdekeit fogja szolgálni, akik eleve helyzeti előnyben vannak. Könnyebben megy a későbbiekben a tanulás, ha első alkalommal sikerélményünk volt: a Courserán tanulók közel nyolcvan százalékának már van diplomája. A távtanulás megkövetel egyfajta jártasságot a számítógép világában; mégis az OECD-országokban¹ négy felnőttből egy nem vagy alig rendelkezik digitális ismeretekkel. A készségek elsorvadnak, ha nem használjuk őket; sok alacsony szakképzettséget kívánó állásban azonban nemigen nyílik lehetősége a dolgozóknak gyakorlásukra.

Hajmosót keresünk

Ha az új tanulási módszerekkel tényleg azokat akarjuk segíteni, akiknek erre a legnagyobb szüksége van, a döntéshozóknak sokkal mélyrehatóbb változásokra kellene törekedniük. Mivel az oktatás olyan közjónak számít, melynek áldásos hatásai a társadalom egészére kiterjednek, kulcsfontosságú szerep jut a kormányoknak – nemcsak abban, hogy többet

költsenek, hanem hogy bölcsen tegyék ezt.

Az életenhosszig tartó tanulás az iskolában kezdődik. Általános szabály, hogy az oktatás nem csak a munkához szükséges ismereteket adja át. A tanterv arra szolgál, hogy megtanítsa a gyerekeket arra, hogy miképpen tanuljanak és gondolkodzanak. A „metakognitív technikákra”² való összpontosítás meg fogja könnyíteni számukra a készségek elsajátítását későbbi életükben.

A legnagyobb szükség arra lenne, hogy a felnőttoktatás mindenki számára könnyen és rendszeresen hozzáférhető legyen. Egyik módja ennek, hogy az állampolgárok állami támogatást kapnak, melyeket képzésekre költhetnek. Szingapúrban létezik ilyesfajta „egyéni tanulmányi számla”: minden huszonöt év feletti állampolgár pénzt kap, amelyet ötszáz akkreditált tanfolyam bármelyikére felhasználhat. Eddig ugyan még csak pár száz dollár gyűlt össze az egyes számlákon, de az érthető, hiszen a kezdeményezés még csak nemrég indult.

Az adófizetők pénzéből finanszírozott tanfolyamok pénzkidobásnak is bizonyulhatnak. Az iparágazat viszont segíthet azáltal, hogy az embereket a szükséges készségek felé tereli, illetve hogy együttműködik az ingyenes online szabadegyetemekkel (MOOC) és a felsőoktatással, a valóban hasznos kurzusok összeállítása érdekében. A cégek is ösztönözhetik alkalmazottaikat a tanulásra. Az AT&T távközlési cég, mely szeretné alkalmazottait digitális képességek birtokába juttatni, évi 30 millió dollárral (870 milliárd forinttal) támogatja dolgozói képzési költségeit. A szakszervezetek hasznos szerepet tölthetnek be az élethosszig tartó tanulás megszervezésében, különösen azok számára, akik kisebb eséllyel kapnak vállalati képzést – például a kis cégek alkalmazottai vagy az egyéni vállalkozók. Nagy-Britanniában a szakszervezeti kézben levő képzési programok a jobb- és a baloldali politikai pártok támogatását egyaránt élvezik.

Ezek a képzések akkor lennének igazán hasznosak, ha az állam lazítana a képzési feltételeken és más kötöttségeken, melyek meg-

1 Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (*Organisation for Economic Co-operation and Development*, OECD): párizsi székhelyű nemzetközi gazdasági szervezet. Magyarország 1996 óta a tagja. A szervezet tagjai: tizennyolc európai ország, valamint az Amerikai Egyesült Államok, Kanada, illetve Új-Zéland, Ausztrália és Japán.

2 A metakognitív tudás a gondolkodásról szerzett ismereteket jelenti, azt a tudást, amivel a gondolkodási folyamat ellenőrizhető (*Flavell*, 1979). A gondolkodásnak egy olyan művelete, amikor gondolkodásunk saját gondolkodási folyamatainkra irányul.

nehezítik az álláspiacra újonnan belépők helyzetét. Tennessee államban például háromszáz óra gyakorlatot követelnek meg a hajmosó képzettség megszerzéséhez, pedig inkább a fodrászokra kellene bízni annak eldöntését, hogy ki a legalkalmasabb a feladat elvégzésére.

Nem mindenki tud sikerrel eligazodni a munkaerőpiac változó viszonyai között. A műszaki fejlődés romboló hatásának³ („technological disruption”) legnagyobb vesztesei azok a hagyományos fizikai munkát végző férfiak, akik közül sokan nem hajlandók kevésbé „férfias” munkaköröket ellátni olyan gyorsan fejlődő ágazatokban, mint például az egészségügy. Hogy a lehető legkevesebbre csökkenjen azok száma, akik lemaradtak a versenyben, minden felnőttnek biztosítani kell annak lehetőségét, hogy rugalmas és megfizethető képzésekhez férjen hozzá. A tizenkilencedik és a huszadik században az oktatás lenyűgöző fejlődésen ment keresztül, aminek tanulságait ma is érdemes lenne megfontolni.

(The Economist)

Zanny Minton Beddoes

Dél-Afrika: oktatásból elégtelen?

Fél óra ceruzarágással töltött idő után Lizeka Rantsan osztálya felsorakozik a tanári asztalnál, hogy beadja a matekdolgozatot. A fókvárosi Oranjekloof általános iskola tanára megköszöni a tizenegy-tizenkét éves gyerekek munkáját, és átlapozza a papírhalmot. Kifejezéstelen arccal felsóhajt. Kihúzza egyet a zavaros firkálmányok közül, és felteszi a kérdést: „Hogyan tudnánk segíteni ezeknek a gyerekeknek?”

Ez egy olyan kérdés, melyet Dél-Afrikának mostanában nemigen sikerül megválaszolnia. Az oktatási rendszerek 2015-ös rangsorában, melyet a többnyire gazdag országokból álló OECD – a párizsi székhelyű Gazdasági Együttműködési és

Fejlesztési Szervezet (Organisation for Economic Co-operation and Development) – készítette, Dél-Afrika a 75. helyet foglalja el a 76-ból. 2015 novemberében a matematikai és természettudományi tudást vizsgáló nemzetközi ún. TIMSS-mérésben (Trends in International Mathematics and Science Study), mely négyévente vizsgálja 57 ország 580 000 diákját, Dél-Afrika a különböző rangsorok végén vagy annak közelében kullog, bár teszteredményei javultak 2011 óta. Diáksága lemarad a kontinens szegényebb részeinek gyermekei mögött. Döbbenetes, hogy a hat évig az iskolapadot koptató gyerekek huszonhét százaléka nem tud olvasni, összevetve a tanzániai négy és a zimbabwei tizenkilenc százalékkal. Öt év iskolában eltöltött idő után a tanulók körülbelül a fele nem tudja kiszámolni, hogy huszonnégyet hárommal osztva nyolc lesz a végeredmény. Az iskolát elkezdő gyerekeknek csak harminchét százaléka jut el az érettségi vizsgáig; mindössze négy százaléka szerez diplomát.

Dél-Afrikában található a világ legigazságtalanabb iskolarendszere – jelentette ki Nic Spaull, a Stellenbosch Egyetem munkatársa. Nagyobb különbség van az iskolák felső húsz százaléka és a maradék között, mint szinte bármelyik országban. Kétszáz, iskolát elkezdő fekete bőrű tanulóból mindössze egynél lehet számítani arra, hogy elég jól tanul ahhoz, hogy később mérnöki tanulmányokat folytasson. Fehér gyerekek esetében tíznél várható ugyanez az eredmény.

A problémák jó része a faji elkülönítés politikájában gyökerezik. Az 1953-as bantu oktatási törvény annak biztosítását tűzte ki célul, hogy a fehérek színvonalasabb oktatásban részesüljenek, mint a feketék, akiknek – Hendrik Verwoerd⁴ későbbi miniszterelnök, akkori oktatási miniszter szerint – elég volt annyi iskoláztatás, hogy „favigágók és vízholdok legyenek”. A fekete diákok körülbelül ötödannyi támogatást kaptak, mint fehér társaik. Szinte alig tanítottak nekik matematikát vagy természettudományokat. A legtöbb egyházi magániskolát pedig – melyek színvonalas oktatást nyújtottak a feketék lakta helyeken – bezárták.

3 A műszaki fejlődés olyan vívmányaira gondol, mint például a mobil internet, az önmagukat irányító járművek vagy a genomika, melyek teljesen átformálják világunkat.

4 Dél-afrikai pszichológus és filozófus, a szörnyű apartheid-rendszer atyja. 1966-ban meggyilkolták.

Miután 1994-ben Nelson Mandela lett az elnök, kormánya kiterjesztette az iskolázatáshoz való hozzáférést. A faji megkülönböztetésen alapuló iskolarendszert a vagyoni különbségek szerinti megosztottság váltotta fel. A szegényebb térségekben lévő iskolák több állami támogatást kapnak. A gazdagabb helyeken viszont az iskolák tandíjat írhatnak elő.

Elméletben ezeknek az iskoláknak akkor is fel kell vennie a tanulókat, ha szüleik nem tudják kifizetni a tandíjat. Valójában a kiváltságosok erődítményeiként működnek. Még mindig ötszáz sárból épült iskola van, főként Kelet-Fokföldön. Nyugat-Fokföldön viszont a déli félteke néhány legnagyobb iskolakomplexuma található, hatalmas, zöldellő fűvű krikett-pályákkal.

A baj oka mégsem a pénzhány. Kevés ország oktatási finanszírozása ilyen csekély határfokú. Dél-Afrikában a GDP 6,4 százalékát költik oktatási közkiadásokra; az Európai Unió országaiban az átlagos részarány 4,8 százalék. A pénznél nagyobb gond az elszámoltathatóság hiánya és a legtöbb tanár minősíthetetlen szakmai munkája. A szálak mindkét esetben a Dél-Afrikai Tanárok Demokratikus Szövetségéhez (South African Democratic Teachers Union, SADTU) vezetnek, mely a hatalmon levő Afrikai Nemzeti Kongresszussal (African National Congress, ANC) van szövetségben.

A SADTU szerepére egy 2016-ban közzétett jelentésben derült fény, melyet John Volmink akadémikus csapata készített. A jelentés „széles körben elterjedt” korrupcióra és visszaélésekre hívta fel a figyelmet. Többek között a tanároknak kenőpénzt kellett fizetniük a SADTU alkalmazottainak a jobb állásokért, a tanárnőkkel pedig közölték, hogy csak szexuális ellenszolgáltatás fejében kapnak munkát. A kormány nem sokat tett ennek megakadályozására. Ez talán nem is meglepő, mivel az oktatásügyet működtető hat magas rangú köztisztviselő mindegyike a Demokratikus Szövetség tagja volt.

A SADTU befolyása a kormányon belül megkérdőjelezi az utóbbi állításának jogosságát, mi szerint a tisztviselőket kell hibáztatni az iskolák siralmas állapotáért. Tavaly a Szövetség nyomására eltörölték a szabványteszteket. A SADTU gondoskodott arról, hogy a tanfelügyelőknek egy évvel korábban kell értesíteniük az iskolákat

jövetelükről (a Nagy-Britanniában szokásos idő kevesebb, mint 24 óra). Továbbá, bár a szülők vezette iskolaszékek a tanárok felelősségre vonását szolgálják, többnyire a Szövetség vagy egyes esetekben bűnbandák irányítása alatt állnak.

De még ha jobban is működne a tanfelügyelet, a legtöbb tanárnak nem kis erőfeszítésébe kerülne, hogy összeszedje magát. Egy 2007-es tanulmány szerint a tizenegy és tizenkét éves korosztályt tanító matematikatanárok osztályaikhoz hasonló tesztet töltöttek ki; a kérdések között törtekkel és arányokkal való egyszerű számítások szerepeltek. Botrányos, hogy a gyerekektől elvárt szint alatti pontszámot ért el a tanárok 79 százaléka. Egy átlagos tizenéves szingapúri vagy dél-koreai diák sokkal jobban teljesít.

Ennek nem kell így lennie. A Spark School egy alacsony költségvetéssel működő magániskola Johannesburg Bramley városrészében; nagyjából ugyanannyit költ tanulóira, mint egy átlagos állami iskola. Szinte mindenben az állami iskolák ellenpéldája. 360 diákja reggel fél nyolckor kezdi meg a tanulást és délután három-négy óra körül fejezi be; a legtöbb állami iskola fél kettőkor bezár. A nap kezdetén a diákok éberség-meditációs gyakorlatokra és matematikai agytornára gyűlnek össze, fogadalmat tesznek, hogy szorgalmasan tanulnak – és meghallgatják Katy Perry „Firework” („Tűzijáték”) című dalának vérpezsdítő előadását. „Érzelmi tananyagunk is van a közismereti tárgyak mellett” – mondja Bailey Tompson, a Spark iskolahálózat egyik vezetője.

A tanulók a szingapúri tanterv szerint sajátítják el a matematikát; az írás- és olvasástanításban az angol hangosolvasás-tanítás módszerét veszik alapul. Rendkívül fontos szempont, hogy a tanárok nem tagjai a SADTU-nak. Viszont évente 250 óra szakmai továbbképzésen vesznek részt – ennyi körülbelül egy évtized alatt jut egy átlagos állami iskolában dolgozó tanárnak.

A hamar észlelhető eredmények azt mutatják, hogy tanulóik átlagosan egy évvel előzik meg kortársaikat. A Spark nyolc iskolát működtet, és szeretné, ha 2019-ig húsz iskolája lenne. A többi iskolaprogram, mint például a Sizwe Nxasana korábbi bankszakemberrel együtt alapított Future Nation (’A jövő nemzete’) szintén terjeszkedik. „Tanulóink létszáma soha nem fogja megkö-

zelíteni az állami iskolákét, de a szemléletünk hatása érezhető lesz” – fejezte ki reményét Stacey Brewer, a Spark egyik alapító tagja.

Egy másik ígéretes program az „együtműködési iskolák” („Collaboration schools”) kísérleti projektje Nyugat-Fokföldön, mely angol tudományos tapasztalatokra és amerikai alapítványi iskolákra épül. Az öt ilyen iskola állami alapítású, de független működtetője van. A Helen Zille, Nyugat-Fokföld tartományi kormányzója által „termékeny percnek” nevezett időszakban az Oranjenkloofba járó diákok szülei kérvényezték, hogy hadd maradjon az iskola az együtműködési programban, amikor a Szövetség próbálta ezt megakadályozni. Zille asszony szeretne elegendő számú együtműködési iskolát nyitni, hogy versenyszellemet teremtsen a közoktatásban.

A Spark és az együtműködési iskolák arra engednek következtetni, hogy van még remény a dél-afrikai oktatás számára. Azonban együttesen is csak töredék részét képviselik az ország több mint 25 000 iskolájának. A széles körű fejlődés megkívánja a SADTU háttérbe szorítását. A helyi önkormányzati választásokon a kormányzó párt minden eddiginél rosszabb eredményt ért el 2016 augusztusában az apartheid-rendszer megszűnése óta. Ez talán egyéni érdekeltségeinek felülvizsgálatára kényszeríti. Valószínű, hogy továbbra is kudarcot kudarca fog halmozni az oktatásban. „Kiveszett a tanulási vágy – fogalmazza meg Angus Duffett, az együtműködési programban részt vevő Silikamwa High középiskola igazgatója. – Ez a legfőbb probléma.”

(*The Economist*)

Robert Cottrell

Oroszország, a NATO és Trump:
A színpad mögötti világ

Sir Richard Shirreff tábornok: *2017: Háborúban Oroszországgal: Sürgős figyelmeztetés egy magas rangú katonai parancsnoktól (2017: War with Russia: An Urgent Warning from Senior Military Command*, London: Coronet Books,

2016, 436 oldal); Louis Sell: *Washingtonról Moszkváig: Az amerikai-szovjet kapcsolatok és a Szovjetunió összeomlása (From Washington to Moscow: US-Soviet Relations and the Collapse of the USSR*, Duke University Press, 2016, 416 oldal); Jonathan Haslam: *Közeli és távoli szomszédok: A szovjet hírszerzés újrairt története (Near and Distant Neighbors: A New History of Soviet Intelligence*, Farrar, Straus és Giroux, 2015, 366 oldal); Stephen Budiansky: *Kódharcosok: Az Amerikai Nemzetbiztonsági Ügynökség kódtörői és a titkosszolgálat harca a Szovjetunió ellen (Code Warriors: NSA's Codebreakers and the Secret Intelligence War Against the Soviet Union*, Knopf, 2016, 416 oldal) és Raymond L. Garthoff: *A szovjet vezetők és a hírszerzés: Az amerikai ellenségkép a hidegháború idején (Assessing the American Adversary During the Cold War*, Georgetown University Press, 2015, 160 oldal) című könyveinek recenziója

1.

Sir Richard Shirreff tábornok, a NATO nemrégiben nyugalmazott főparancsnok-helyettese szerint a NATO és Oroszország háború felé tart. A *2017: Háborúban Oroszországgal* című könyvében azt írja le, hogy Oroszország lerohanhatná a balti államokat, melyek a NATO tagjai, a NATO pedig tétlen maradna. A válság órájában a brit miniszterelnök a kocsmában van, a németek a félelemtől megbénultan állnak, a görögök és a magyarok pedig Oroszország markában vannak. Amerika alig várja, hogy beavatkozhasson, de három ország veszik oda, mire sikerül meggyőzniük európai partnereiket az ügy halaszthatatlan voltáról.

Mára szinte azt mondhatnánk, hogy Shirreff sötét jóslatát meghaladta az idő, de az események mintha túlságosan összejátszottak volna, hogy lerombolják annak a szolidaritásnak még a külső látszatát is, melyre a NATO építi elrettentő taktikáját. Nagy-Britannia döntése az Európai Unió elhagyásáról és Törökország puccs utáni megtorló intézkedései megkérdőjelezik a NATO két fontos katonai hatalmi tényezőjének stratégiai irányvonalát. Ami pedig Donald Trump elnöki kampánya alatt hangzottatott érvelését illeti, miszerint Amerika

gazdagabb szövetségeseinek megfelelő arányban kellene fizetniük védelmükért – bár elvben jogosnak tűnik – végzetes hiba volt ilyet a nyilvánosság előtt kijelenteni. Ebből világossá vált, hogy Trump elnöksége alatt Amerika nem fog feltétel nélkül elköteleződni a NATO irányában; és amennyiben Amerika feltételekhez köti elköteleződését, akkor az elég nyilvánvalóan nem terjed ki az atomháború lehetőségére. Kibújt a szög a zsákból. Moszkvából nézve, Nyugaton az 1956-os szuezi válság óta nem uralkodtak még ilyen csábítóan rendetlen állapotok. Ha esetleg bármi korlátozná is Putyint abbéli elhatározásában, hogy tovább terjeszkedjen, az kizárólag orosz belügyi ok lehet. A NATO-nak már rég nincs ilyen hatása.

Shirreff 2011-től 2014-ig a szövetséges erők európai főparancsnok-helyetteseként a NATO második legmagasabb rangú katonatiszta volt. Előtte a NATO Gyorsreagálási Hadtestének parancsnoki tisztségét töltötte be. Valószínűleg tudja, miről beszél. Könyve a népszerű thriller stílusában íródott, állandó jellem típusok szerepelnek benne, és hemzseg a katonai szak kifejezésektől. Shirreff azonban ragaszkodik ahhoz, hogy valóság-hű maradjon. Mint könyve előszavában elárulja: „Ez nem afféle szokásos fikció, hanem tényeken alapuló jövendölés, melynek mintájául az szolgál, amit a legmagasabb szintű és a legtájékozottabb katonai körök magas rangú bennfenteseként tudok.”

A könyv Ukrajna újabb orosz lerohanásával kezdődik. Az orosz hadsereg az oroszbarát kelet-ukrajnai Donyeck és Luhanszk megyék felől söpör végig nyugati irányban a Fekete-tenger partján lévő Krím-félsziget felé, melyet Oroszország már 2014-ben magához csatolt. Ez a könnyű győzelem, mely által Ukrajna felét bekebelezte, három napja került Oroszországnak; s mivel Ukrajna nem NATO-tag – a NATO semmiféle válaszlépést nem tett.

Néhány órára rá, miközben a NATO még mindig azon vitázik, hogy kinek a hibájából veszett el Ukrajna, Oroszország a balti államok ellen indul. Lettország fővárosában, Rigában az orosz nyelvű kisebbség tüntetése közben orosz különleges alakulatok szivárognak be, hogy zavargást keltsenek. Rejtekhelyükön megbúvó

oroszlövészek lelőnek három tiltakozót, így szolgáltatva ürügyet az orosz megszálláshoz, mely szinte még el sem kezdődött, máris véget ér. Orosz légi csapatok érkeznek a légi úton alig egy órányira lévő Pszkvból, hogy elfoglalják Rigát. Négy órával később harckocsi-osztagok követik őket. Hasonló események várhatók Lettország balti szomszédainál, Észtországban és Litvániában is.

Míg peregnék az események, a Belgiumban tanácskozó NATO-nagykövetek képtelenek egyezsége jutni bármiféle lépést illetően, kivéve annak elrendelését, hogy két, a Baltikumban gyakorlatozó aknaszedő horgonyozzon le Rigában a támogatás jeleként. Az egyik német, a másik angol. Mind a kettőt lett hajókra vadászó orosz repülőgépek süllyesztik el. Ez a támadás végre rákényszeríti a vonakodó Németországot, hogy elfogadja Oroszország és a NATO háborúban állásának tényét. De addigra a Baltikum már elveszett, Oroszország pedig világossá teszi, hogy ha bárki megkísérelné azokat visszaszerezni, akkor atomfegyverekkel találja szemben magát.

Shirreff próbálja „happy end”-del feljavítani tragikus elbeszélését. A háromrészes *2017* utolsó fejezetében elmondja, hogy miként sikerül egy magányos brit katonának és lett partizánok egy csapatának átjutnia az orosz vonalakon, hogy behatoljanak a kalinyingrádi orosz enklávéba, ott harcászati jelentőségű atomfegyvereket foglaljanak le, azokat Oroszország ellen fordítsák, kikényszerítve az oroszok visszavonulását. Ezek a fejezetek azonban szinte már a nevetségesség határát súrolják, és egy másik könyv témájául szolgálhatnak.

Lettországból származom, ezért személyesen is érint Shirreff „tényeken alapuló jövendölése” egy 2017-es küszöbön álló háborúról. Bár csak azt mondhatnám, hogy a könyv szenzációhajász iromány. Az első felét azonban a sikeres orosz megszállásig bezárólag teljesen valószerűnek találom – és biztos vagyok benne, hogy az oroszok is annak gondolják. Ez a valószerűség természetesen kiterjed Shirreff beszámolójának arra a részére is, ahol a Baltikum megtámadásának okairól van szó orosz szemszögből, melyben általában ragaszkodik az ismert tények-

hez, s melyben Oroszország legutóbbi ukrainai beavatkozásaira, többek között a Krim-félsziget bekebelezésére is magyarázatot találunk.

Először is Oroszország gazdasága eléggé ingatag lábakon áll az alacsony olajárak, az elhibázott intézkedések és a korrupt kormányzás miatt. Ahelyett, hogy Vlagyimir Putyin elnök a problémák megoldásán fáradozna, a katonai kalandozásokat részesíti előnyben, melyek saját támogatottságát és országa egységét hivatottak növelni, valamint arra is alkalmasak, hogy elvonják a figyelmet a rubel árfolyamának zuhanásától.

Másodszor, az oroszok hajlamosak arra – ahogy ez Ukrajna esetében is történt – hogy a balti államokat – Észtországot, Lettországot és Litvániát – Oroszországhoz tartozónak tekintsék. A cári orosz birodalom részei voltak, később pedig erőszakkal beolvasztották őket a Szovjetunióba. Lettországból és Észtországból, megint csak hasonlatosan Ukrajnához, nagyszámú orosz kisebbség él, és Oroszország előszeretettel tetszeleg védelmezőjük szerepében.

Ami pedig azt az egyszerűséget és gyorsaságot illeti, mellyel Shirreff elbeszélésében zajlik a Baltikum lehetséges orosz megszállása, a RAND Corporation kutatóintézet épp ilyen eredményre jutott 2016 elején, miután minden részletre kiterjedő wargaming-technikával szimulált egy orosz támadást:

Mint a jelenleg lejátszott háborúból kiderül, a NATO nem képes sikeresen megvédeni legvédtelenebb tagjainak területét. Többrésztvevős játékok sorozatán keresztül, mindkét oldalon játszó egyenruhás és civil szakértők széles táborát felhasználva, legfeljebb hatvan órájukba került az orosz erőknek, hogy elérjék Észtországot, valamint Lettország fővárosának, Tallinn-nak és Rigának a külső határát.

Egy ilyen gyors vereség korlátozott számú – és csupa rossz – választási lehetőséget hagyyna a NATO számára: véres ellentámadást indíthat a Baltikum felszabadításáért, mely magában hordja a háborús konfliktus kiterjedésének veszélyét; megnövelheti jelenlétét a térségben, ahogy a hidegháború idején ezzel fenyegetőzött, hogy elkerülje a vereséget; vagy pedig elismerheti legalább az ideiglenes vereséget; ez

utóbbi bizonytalan, de előreláthatóan végzetes következményekkel járna a Szövetségesek, és nem mellékesen a Baltikumban élők számára.

A RAND azt a sajátos következtetést vonta le, hogy a NATO-nak katonailag meg kell erősítenie a balti államokat, hogy elvegye az oroszok kedvét a terjeszkedéstől. A NATO szemmel láthatóan egyetértett ezzel: 2016. júliusi varsói csúcstalálkozója alatt döntés született arról, hogy egy nemzetközi zászlóalj fog tartósan állomásozni a Baltikumban. James Stravridis, a NATO Szövetséges Erőinek volt főparancsnoka szerint „jóllehet a kiegészítő fegyveres erők nem elégségesek ahhoz, hogy megfékezzenek egy nagyszabású orosz inváziót, de jelentős elrettentő erővel bírnának”. Shirreff érvelésében még általánosabb fogalmaz: a NATO-országok veszélyesen alacsony szintre csökkentették katonai kiadásait, és nincsenek felkészülve egy háborús helyzetre, így védtelenül állnak bármiféle fenyegetéssel szemben – ideértve az orosz oldalról érkező támadást is.

Shirreff könyvét „figyelmeztetésnek” szánta, mint az alcím is utal rá. Egy orosz kiadó talán inkább a „meghívó” kifejezést választaná. Ha ez a rémálom valóra válik, akkor Shirreff mondhatja majd a NATO-nak, hogy „Én szólтам előre”, Putyin elnöknek pedig „Én mondtam, hogyan csináljátok”.

Milyen furcsa ma elgondolni, hogy volt idő – nem is olyan régen –, amikor Oroszországról az az általános vélekedés alakult ki, hogy senkire sem jelent már veszélyt, kivéve talán saját magára. Az 1993-ban elfogadott orosz katonai doktrina kijelentette, hogy az „Oroszországi Föderáció egyetlen országot sem tekint ellenségnek”. Az amerikai Louis Sell, aki az 1990-es évek elején teljesített diplomáciai szolgálatot Moszkvában, *Washington to Moscow* (From Washington to Moscow) címmel írta meg visszafogott és higgadt beszámolóját a Szovjetunió összeomlásáról és annak utóhatásairól, melyben felidézti az akkori reményteljes hangulatot:

Az 1990-es évek elején Oroszország készen állt arra, hogy újra csatlakozzon a nemzetközi közösséghez... Úgy tűnt, hogy az újonnan formálódott Oroszország a demokrácia és a liberális piacgazdaság ösvényére akar lépni a jövőben.

Miután Oroszország kigyógyul a szovjet-kórból, akár csatlakozhat is a békés világhoz. Ilyen volt a kilencvenes évek kezdeti derűlátása. Miért is csapott át a 2016-os év riasztó borúlátásba?

A kérdésre adott egyik válasz mindössze két szóból áll: Vlagyimir Putyin. A kilencvenes években Oroszországnak voltak kínos baklövésai miniszterelnökei miatt – kezdve az olyan nagy befolyású régi káderekkel, mint a Gazprom volt vezetője, Viktor Csernomirgyin, illetve a volt külügyminiszter, Jevgenyij Primakov olyan nevekig bezárólag, akikre ma már alig emlékszünk, mint például Szergej Kirijenko vagy Szergej Sztjepasin – úgyhogy egészen pontos fogalmat alkothatunk arról, hogy ki jöhetett még számításba, akire az ország irányítását rá lehetett bízni, és nemigen akadt köztük egy Putyin kaliberű személyiség. Éppen ezért Putyin nélkül Oroszország sorsa valószínűleg egészen másképp alakult volna.

Mint Sell megjegyzi, Putyin jól indult. „Az orosz társadalom legalább egy részének egyfajta felszínén megnyilvánuló állandóságot és jólétet hozott”, melyet az olajkivitelből származó növekvő bevételek biztosítottak. Putyin azt is megengedte azonban, hogy korrupct haveri köre nagy gazdagságot halmozzon fel (Putyin magánvagyonra és erkölcsi feddhetetlensége továbbra is titkolódzások és találgatások tárgyát képezi). Rubellmillárdokat szórt el hiábavaló tervzetekre, melyek a 2014-es szocsi téli olimpiában teljesedtek ki; a jogállamiság figyelmen kívül hagyásával és semmibe vételével az állandó bizonytalanság légkörét teremtette meg a tulajdonjogok tekintetében, elriasztva a beruházókat és ösztönözve a tőkekiáramlást az országból. Ahogy elkerülhetetlenül lelassult a gazdasági növekedés üteme – mely a 2009-es rettenetes összeomlásban végződött – Putyinnek egyre kevesebb anyagi eszköz maradt a kezében a népszerűség megvásárlásához. Shirreff könyvének lapjain már ezzel a sötét figurával találkozunk. Az új orosz valuta neve nacionalizmus és a revans lett, és mindig a levegőben lógott egy újabb háború lehetősége.

Sell azt állítja, hogy bizonyos dolgokat korábban megtehetett volna a Nyugat, kedvezőbb pályára ál-

lítva ezzel Oroszországot, még mielőtt Putyinnak lehetősége nyílt volna arra, hogy letérítse erről az útról. „A Szovjetunió felbomlását követő időszakban a Nyugat azzal követte el a legnagyobb hibát, hogy nem állt ki eléggé Jelcin mellett.”

Meglehet. Arról sem szabad viszont elfeledkeznünk, hogy Jelcin volt az, aki kinevezte Putyint. Saját magam pedig, aki Moszkvában éltem az 1990-es években a *The Economist* tudósítójaként, úgy tapasztaltam, hogy a nyugati országok szinte mindenki más ellenében csak Jelcint támogatták az akkori Oroszországban. Kizárólag Jelcin számlájára írható, hogy nem volt elég gyümölcsöző a Nyugattal való viszonya. Igen nehéz „hatékonyan támogatni” egy félig rokkant hetvenkedőt, aki soha nem volt ott, amikor szükség volt rá, azon egyszerű oknál fogva, hogy általában testőrségének parancsnokával ivott, vagy a gőzfürdőben volt a teniszdedzőjével, vagy a szívsebész kése alatt, ha nem éppen valamelyik oligarcha által fizetett nyaraláson múlatta az időt.

Akkoriban kedveltem Jelcint. Pont a megfelelő emberek számítottak az ellenségeinek, ami fontos volt. Utólag azonban gyanítom, hogy a „Szovjetunió felbomlását követő időszak alapvető hibája” – hogy Sell kifejezésével éljek – épp az volt, hogy olyan nagyon támogatta Jelcint. Néhány évvel később Bill Clinton egy elejtett megjegyzéséből derült ki, hogy 1995-ben Jelcin egy hivatalos washingtoni látogatásakor az amerikai titkosszolgálat talált rá az orosz elnökre, amint a Pennsylvania sugárúton járkált részegen egy szál alsónadrágban, pizzát keresve. Ki tudja, hogyan festene ma Oroszország, ha Jelcint akkor sorsára hagyták volna az éjszakában, ahelyett, hogy visszacipelik a Blair House elnöki vendégházában lévő hálószobájába? Oroszország átalakulásának azon a pontján még minden lehetséges volt. Jelcin nyomorúságos kormányzásának négy visszamaradó évében elszívárogtak a lehetőségek, míg végül már nem maradt más, csak Putyin.

2.

Vlagyimir Putyinra a nyugati sajtó változatlanul a volt KGB-ügynök jelzőt ragasztotta, melytől azt sejteti, hogy leginkább annak a kultúrának a szülötteként lehet őt megérteni. Legalább egy

tekintetben azonban biztosan nem nevezhető tipikusnak. Amikor szétesett a Szovjetunió, a legtöbb leszerelt KGB-tiszt a vagyonát kezdte gyarapítani. Putyin a hatalom megszerzésével foglalkozott, mégpedig az egykori állami szektorban, elfogadván egy alpolgármesteri állást az Anatolij Szobcsák vezetése alatt álló Szentpéterváron; itt sikerült tökéletesítenie azt az óvatos és kíméletlen politikai stílust, mely egy évtizeden belül egészen a Kremlig repítette⁵. Olyan időben hitt a hatalomban, amikor úgy tűnt, hogy az értékét vesztí; és rendkívül éles elmével úgy ítélte meg, hogy a hatalmat később majd pénzre lehet váltani, mégpedig egy sokkal kedvezőbb árfolyamon.

Ettől eltekintve jól illik rá a „KGB-ügynök” jelző, főleg, ha észben tartjuk, hogy Putyin főként a kémelhárításban, és nem pedig a külföldi hírszerzésben dolgozott. Titkosrendőr volt. Nézzünk rá Putyinra, és valóban a „rendőr” az első szó, ami eszünkbe jut róla. Da vajon mennyit tudunk a KGB-ről és annak kultúrájáról, ha ez a kifejezés nem túlzás egyáltalán? Ha elfogadjuk azt az állítást, hogy a KGB az emberi történelem leghazugabb intézményei közé tartozott, akkor a történész szembemegy az ún. krétai paradoxonnal: mindig a hazugok bizonyulnak a legjobb információforrásnak.⁶

Jonathan Haslamot semmi nem rettentette vissza attól, hogy végigvizsgálja a Szovjetunió teljes kémgépezetének működését, kezdve a „Nagy Októberi Forradalomtól” a hidegháború végéig, hogy *Közeli és távoli szomszédok* (*Near and Distant Neighbors*) című művében olyan átfogó beszámolót nyújtson a KGB-ről és katonai hírszerzési társszervezetéről, a GRU-ról (Glavnoje Razvedivatjelnoje Upravlenyje), amely – mint mondja – „a lehetőségekhez képest

5 A Putyint formáló szentpétervári időszakról nagyszerű képet kaphatunk Karen Dawisha *A putyini Kleptokrácia* című könyvének első felében (Simon and Schuster, 2014). Dawisha szerint félelmetes hatalmi bázist épített ki azáltal, hogy hivatalát arra használta fel, hogy üzleti monopóliumokat osszon szét megbízható barátok között, mely egyúttal a verseny visszaszorítását, illetve szükség esetén a szervezett bűnözői körökkel való érintkezést is jelenthette.

6 A Kr. e. 600 körül élt krétai Epimenidész állítása így hangzott: „Minden krétai hazudik.”

elfért egy kötetben, figyelembe véve a szokásos korlátozásokat”. Kétségtelen, hogy többet kívánni se lehetne. Haslam könyve tele van érdekes szereplőkkel, akik titkos információk megszerzésében és gyilkolásban jeleskednek, nem kímélve saját munkatársaikat sem. Haslam leírja, hogy 1938-ban Pavel Szudoplatov – aki vélhetően a letehetségesebb KGB-bérgyilkosnak mondható – Rotterdamban egy robbanó torta segítségével gyilkolt meg egy ukrán nacionalistát. Az orosz vakmerőségnek ezek a korai példái egy egész polcra való olcsó, hátborzongató thrillert megtölthetnének.

Ritka az az ügynök, aki hősiessége jutalmát nem saját megölése vagy bebörtönzése által nyeri el. Így járt az illegalitásban élő Fjodor Parparov, aki az 1930-as évek Berlinjében egy német diplomata elkeseredett feleségét szervezte be egy társkereső oldal segítségével. „Marta” külügyminisztériumi iratokat adott át neki – mígnem 1938-ban Parparovot hazarendelték a Ljubjankába kivizsgálásra, melynek során kínzói szétronsolták azt a kezét, amelylyel írt. Ezután gépelt leveleket küldött a hölgynek Berlinbe, Marta pedig tovább folytatta a titkos információk küldését.

Nem kellett teljesen örülnék lenni ahhoz, hogy valaki a KGB-nek dolgozzon, de minden bizonnyal előny volt, főként a sztálini időkben, amikor bármelyik éjszaka sor kerülhetett arra, hogy egy-egy munkatársat kelljen megkínózni vagy lelőnie, vagy pedig az ügynököt magát kínozták meg vagy lőtték le, miközben tudta, hogy sem a hűséges szolgálat, sem pedig a nagyszerű eredmények nem számítanak semmit. Haslam könyvéből származik az alábbi részlet, melyben Artur Artuzovnak, a szovjet hírszerzés akkori fejének 1937-es visszavonulásáról és vendéckeről, a legértékesebb külföldi KGB-ügynökök toborzásában részt vevő Ignace Reissről olvashatunk:⁷

Artuzovot a május 12-ről 13-ára virradó éjszaka vitték el ... Július 17-én Reiss egy dühös és meggondolatlan lemondó levelet írt a Politikai Bizottságnak... Augusztus 21-én Artuzovot távollétében elítélték, és még aznap lelőtték. Reiss

7 Az események az 1937–38-as „nagy tisztogatás” alatt zajlottak.

szítává lőtt testére szeptember 4-én késő éjszaka találtak rá a Lausanne felé vezető út mentén.

Haslam Sztálin üldözési mániájában látja annak okát, hogy „az 1937–1939-es tisztogatási őrületben a titkosügynökök felét kivégezték”. 1939 márciusának végére „a 450 munkatársból, akikből valaha a hírszerző szolgálat (INO) állt, 275-öt kivégeztek vagy lágerbe küldtek”. Az a fele, amely túlélte, feltehetőleg azok beségésében, letartóztatásában vagy lelövésében segédkezett, akiknek nem volt ilyen szerencsájuk.

Háromszáz oldal elolvasása után elmondható, hogy a KGB-nek, illetve barátainak társaságában töltött idő hatása nem abban teljesedik ki, hogy valamiféle egységesebb és logikusabb, belülről érthető képet kapunk a szovjet történelemlről, hanem inkább megrökönyödünk: a világ egyik leghatalmasabb országának egyik legnagyobb befolyású szervezete tényleg szinte kizárólag velejéig gonosz emberekből állna, akik folyton ostobaságokat csinálnak? Természetesen ezen a képen torzítanak az utókor számára fennmaradt információk. A legendák és emlékiratok a különleges eseményeket mesélik újra, így azok tovább csiszolódnak, a csöndes hétköznapiok világa viszont elhanyagolódik. Haslam könyvében még így is találunk egyetlen csodálatos bekezdést, amely a helyükre teszi a megszokott kerékvágásban zajló dolgokat:

Menjünk vissza 1932 őszére. Sztálin képtelen megbirkózni a kémiszolgálat híráradatával, egy közelgő éhínség fenyegető rémével, és egy – saját kegyetlen közönye által – öngyilkosságba kergetett feleség halálával; a tehetetlenség határára érve megálljt parancsolt „a külföldi országokról szóló negyedévi jelentéseknek”.

Legyen szabad tenni itt egy gyakorlati megjegyzést, mely bár jelentéktelennek tűnik, mégis megnehezíti a *Közeli és távoli szomszédok* olvasását: a titkoszolgálat világában mindenkinek legalább két-három neve van, a legjelentősebb orosz kémszervezetek pedig – legyenek azok akár polgáriak, akár katonaiak – legalább tizenöt-ször változtatják nevüket Haslam könyvének lapjain, nem beszélve az állandóan változó ügynökségekről, melyeket irányítanak, vagy amely irányítja őket. A

könyv névmutatója kísérletet tesz arra, hogy rendet teremtsen a cserélődő nevek áradatában, de ez nem sikerül maradéktalanul, úgy-hogy – sajnálatos módon – főként az olvasóra hárul a feladat oroszulrészre. Ha a 36. oldalon arról olvasunk, hogy „Opperput, Zaharcenko, és Voznyeszenszkij (‘Georgij Peters’) terrorista kiképzésben részesültek”, akkor emlékezni kellene arra, hogy „Opperput” nem más, mint „Eduard Ottovich Upelin’sh, azaz másik nevén Opperput”, akivel már korábban találkoztunk a 21. oldalon. Voznyeszenszkij csak ezen az egy néven szerepel a névmutatóban. Ugyanakkor „Georgij Peters” – aki bizonyára szerette volna – nem került be a mutatóba.

3.

Haslam szerint az emberi tevékenységre épülő hírszerző tevékenység – alapvetően a kémkedés – annyira elbűvölte a szovjetrendszert, hogy alulértékelték és elhanyagolták a titkosírások megfejtésének és feldolgozásának technikáit, legalábbis ez a korlátozott felfogás uralkodott majdnem egészen Sztálin haláláig. A szerző összeveti ezt az óvatos szovjet hozzáállást a jóval magasabb szinten álló brit és amerikai hírszerzéssel.

Ahogy azonban Stephen Budiansky könyvéből, a *Kódharcosokból* megtudjuk, Amerika is viszonylag későn jutott el odáig, hogy széles körben alkalmazza a kódfeltörést – az 1941-es Pearl Harbor elleni japán támadás döbbsentette rá, hogy cselekednie kell. Addig a hadsereg híradós alakulataira és a haditengerészet kommunikációs osztályára bízták a kódfejtést, bár egyiküknek sem volt kifejezetten feladata a hírszerzés, és elegendő erőforrás sem állt rendelkezésükre.

Az amerikai kormánynak és a katonaságnak szinte rögeszméjévé vált a hallgatóság abbéli meggyőződésük miatt, hogy a Pearl Harbor-i katasztrófa elkerülhető lett volna, ha sikerült volna előtte elfogni és megfejteni a megfelelő japán jeleket. Az új irányelv szerint a későbbiekben nem volt szabad figyelmen kívül hagyni még a legapróbb információt sem. „Mindent megszerezni” – ez lett az előírás. Sőt, mindenkit megszerezni. Mint Budiansky rávilágít:

Jogos célponttá vált minden ország – legyen az akár baráti, akár ellenséges; hiszen elképzelhető, hogy – az ipartól a mezőgazdaságig, a politikájuktól a társadalmi erőkhöz – mindenre figyelő hírszerzés szolgáltatja majd azt a nélkülözhetetlen apró adatot, melyen az amerikai politika sikere áll vagy bukik.

A mindent tudni akarásnak is megvolt a maga hátulütője: sokkal több információ érkezett be, mint amennyivel képesek voltak megbirkózni. 1944 júliusában amerikai kódtörők elfogtak egy orosz táviratot, mely Donald MacLean brit diplomatát orosz kémként azonosította. A táviratot azonban nem olvasták el 1951 áprilisáig; addigra MacLean már teljesítette a rábizottakat Washingtonban és Kairóban, továbbá kinevezték a Brit Külügyminisztérium amerikai osztályának vezetőjévé. 1955-re a Nemzetbiztonsági Ügynökséghez (NSA) harminchét tonna nyomtatott és papíralapú anyag érkezett be minden egyes hónapban kétezzer lehallgatóállomásról, nagy része légi úton. A legsürgősebb üzeneteket telexen küldték havonta harmincmillió szót is elérő sebességgel. A kódtörők és az elemzők ki sem látszottak a munkából. A helyzet megoldásának kulcsa az ügynökség bővítése volt, és ez a továbbiakban is így maradt.

Budiansky igen érdekfeszítő beszámolót nyújt erről a bővítésről. Amerika és a Szovjetunió nemcsak egymás ellen folytatott fegyverkezési versenyt a számítástechnika és a matematikai leleményesség terén, hanem a fizika törvényei ellen is. Már 1958-ban arra a következtetésre jutott egy amerikai szakértőkből álló bizottság, hogy a legbiztonságosabb szovjet számítógépek feltörhetetlennek bizonyultak egy ún. „nyers erő” („brute force”) támadás esetében: a más néven teljes kipróbálás módszereként ismert eljárás az összes lehetséges kulcsot és jelszót kipróbálva találja meg az alkalmazott kulcsot. „Közel sincs elég energia a világmindenségben annak a számítógépnek az üzemeltetéséhez”, amely ehhez a támadáshoz szükséges – jelentette ki a bizottság. Egy ilyen szovjet gépen rejtjelezett egyetlen üzenet megfejtéséhez „10¹⁶ lehetőséget kellene megvizsgálni” „üzenetenként 2.000.000.000.000.000.000.000.000.000 dollárért, mely

bármely ismert vagy tervezett számítógépes berendezés áramköltségét jelenti”. A csavaros eszköz nyilván találtak ennél egyszerűbb módszert is. Ennek ellenére, talán igazat adhatunk Sztálinnak a titkosírásról vallott korai nézeteit illetően: jobb eredményeket érhetünk el, ha beszervezzük a másik fél kódfejtőit, mintha magunk próbálkoznánk vele. A sztálini rendszer sohasem termelt ki a brit Alan Turinghoz⁸ mérhető matematikusokat, aki a második világháború idején vezette Bletchley Parkban a náci kódok feltörésével foglalkozó csapatot. A szovjeteknek azonban nem is volt erre szükségük, amíg megvolt a maguk embere Bletchleyben: John Cairncross, az orosz kém, aki ellopta a britek által feloldott rejtjeleket, majd továbbította KGB-nek.

A kódtörés matematikai korlátai arra készítették a Nemzetbiztonsági Ügynökséget és versenytársait, hogy az 1950-es évektől kezdve szélesebb körben fejlesszenek más szakmai ágazatokat: a polskákkal történő lehallgatást, a kábelek lehallgatását, a még kódolatlan jelek elfogását, ellenséges radarok feltérképezését. Később következett az interneten és a mobiltelefonokon áramló információk figyelése, és ezzel együtt Edward Snowden esete; neki Budiansky külön figyelmet szentel felháborodott előszavában, és ezzel meg is adja a *Kódtörők* nem túl derűs alaphangját. Hiszen ha Budiansky így kikel Snowden ellen, aki ráadásul nem is tartozik a tanulmánya által vizsgált időszakba, akkor miért nem dühíti fel William Weisband, aki az 1940-es években szivárogtatott ki titkos amerikai információkat, vagy éppen John Walker, aki az 1960-as évektől az 1980-as évekig tette ugyanezt? Néhány oldal erejéig eltűnik a szemünk elől a történész Budiansky, és elvárja, hogy mint vezércikk-író kövessük.

4.

A hidegháború idején a kémszolgálatok elsőrendű feladata mindkét oldalon az volt, hogy felkészüljenek egy esetleges atomtámadásra. A

⁸ A hírhedt náci Enigma kód megfejtése döntő jelentőségű volt a németek legyőzésében. Becslések szerint Turing munkája Európában mintegy két évvel rövidítette le a második világháborút.

Szovjetunió soha nem indított hirtelen támadást Amerika ellen, mert mindig tisztában volt vele, hogy Amerika nem szándékozott váratlan módon megtámadni őket.

Az árulók nélkülözhetetlen szerepet játszottak a folyamatban, mert tőlük származott a legjobb információ. Oleg Gorgyijevszkij KGB-ezredes, aki a brit hírszerzésnek, az MI6-nek is dolgozott, 1983-ban elejtett néhány szót, mi szerint Oroszország „teljesen fel van bolydulva” egy „lehetséges amerikai támadás miatt”; ekkor a feszültség elérte a csúcspontját mind azért, mert a szovjetek lelőttek egy koreai utasszállító gépet, mind pedig az amerikaiak tervezett nyugat-európai rakétatelepítései miatt. Talán itt jutott a Szovjetunió a legközelebb ahhoz, hogy megtámadja a Nyugatot. Gorgyijevszkij figyelmeztetését követően rögtön tompítottak az amerikai retorikán, és – talán nem véletlenül – Ronald Reagan az általa „békés versenynek és építő jellegű együttműködésnek” nevezett szovjet–amerikai politika felé mozdult el.

Az idő legnagyobb részében azonban sokkal nyugodtabb mederben zajlottak az események, legalábbis azon interjúk tanúsága szerint, amelyeket Raymond Garthoff készített volt szovjet hírszerző tisztekkel és politikusokkal, és amelyek legjavát egy csodálatos kis könyvben, *A szovjet vezetők és a hírszerzés* címűben tett közzé. Garthoff, egykori nagykövet és az Egyesült Államok Külügyminisztériumának tanácsadója leírja, hogy a közelgő atomtámadásról szóló hírek hiánya a folyamatos jelentési kötelezettséggel együtt maga volt a felesleges papírhalmokat gyártó bürokrácia mintapéldája:

Amikor az 1980-as években a szovjet hírszerzés nem tudta semmilyen kézzelfogható jelét felmutatni annak, hogy a Nyugat támadásra készülne, főnökei – ahelyett, hogy hálások lettek volna a megnyugtató hírekért – tovább sürgették őket, hogy minden erejüket latba vetve próbálják megtalálni a nem létező bizonyítékokat.

Abban az időben, amikor Jurij Andropov volt a párt főtitkára – 1984-től 1982-ig – a világ szovjet nagykövetségein dolgozó összes diplomata nagyjából fele hírszerző tiszt volt, és közülük csak kevesek tetszelegtek James

Bond szerepében. Jobbára a befogadó ország politikai életéről és célkitűzéseiről gyűjtöttek információt. További KGB-tisztek ezrei teljesítettek szolgálatot a hazai fronton azt figyelve, mi hangzik el a Szovjetunióban és csatlósállamaiban, kiszimatolva és csírájukban fojtva el a rendszerre leselkedő veszélyeket. Vajon mire használták fel végkövetkeztetéseiket?

Kevés bizonyíték áll rendelkezésünkre. Sztálin kifejezetten irtózott a pontos tájékoztatástól. Mint George Kennan diplomata és történész 1946-ban megjegyezte az Egyesült Államok Külügyminisztériumának írott hosszú táviratában:

szinte megoldhatatlan rejtélynek számít, hogy ténylegesen ki kap – ha egyáltalán bárki szóba jöhet – a Szovjetunióban pontos és torzításmentes információt a külvilágról... Ami engem illet, azt is nehezen tudom elhinni, hogy maga Sztálin bármiről tárgyilagos képet kapott volna.

Garthoff forrásai szerint a későbbi vezetők sem voltak jobbak. „A hírszerzés Hruscsovnek az Egyesült Államokról alkotott alapvető nézeteire nem bírt túl sok befolyással.” Az 1958-as berlini válságot is Hruscsov váltotta ki, mivel anélkül vágta el a várost Nyugat-Németországtól, „hogy megkérdezte volna a hírszerzőket a lehetséges nyugati reakciókkal kapcsolatos véleményükről”. Nukleáris rakétákat küldött Kubába, „anélkül, hogy kikérte volna a hírszerzők elemzését a valószínű vagy lehetséges amerikai válaszokat illetően”.

Oleg Kalugin tábornok úgy véli, hogy Brezsnyev idején „a kémiszolgálat véleményét rendszerint figyelmen kívül hagyták, vagy még csak el sem jutott az igen fontos külpolitikai kérdésekben határozó vezetőkhöz”. Végül a Gorbacsov-érában „a hírszerzés nem játszott szerepet a szovjet politikák alapjainban átformáló „új gondolkodás” előmozdításában. Ez a tény külön hangsúlyt érdemel. Gorbacsov megfordította az ország stratégiai irányultságát, kijelentette, hogy a fő ellenség többé már egyáltalán nem számít ellenségnek, hatalmas és gyakran sikertelen intézményi változásokat vezetett be a gazdaság és az államszervezet működésében – és mindebből teljesen kihagy-

ta a hírszerző szolgálatok munkatársait.

Nem nehéz elképzelni, hogy akkoriban egy KGB-tiszt – mondjuk Vlagyimir Putyin – mindezt elszörnyedve nézte, és elhatározta, hogy saját maga jobban tudná csinálni. Elég meglepő módon, a Szovjetunió felbomlása utáni korszak teret adott Putyinnak, hogy próbára tegye ezt a meggyőződését. Megmutatta, hogy egy titkosrendőr számára elengedhetetlen tulajdonságok – a kétszínűség, a cinizmus, az erkölcstelenség és a nyíltan bűnözőkakat egy bizonyos foka – feltűnően jól alkalmazhatók az orosz elnöki székben is. Hamarosan arra is választ kapunk, hogy ugyanezek a tulajdonságok épp olyan jól működnek-e egy amerikai elnök esetében. Bárhogyan is történjék, Putyin majd jogosan könyvelheti el dicséretként, hogy Amerika követi Oroszországot.

(The New York Review of Books)

Ulrich M. Schmid

„Maguk még gondolkoznak? Mi tévét nézünk” – interjú Ljudmila Ulickajával

– *Az a benyomásom, hogy Ön eltávolodott szépirodalmi gyökereitől, és napjainkban inkább a tényirodalom felé fordult. Tényleg így van ez?*

– A dolog ennél bonyolultabb. Voltaképpen a színház világából jövök. Később rajzfilm-forgatókönyveket írtam, amely nagyon hasznos iskolának bizonyult. A szövegnek hatásosnak kell lennie. Egyetlen felesleges szóval sem lehet több. Először a nyolcvanas évek végén kezdtem el elbeszéléseket írni. Nagy szerencsém volt, hogy irodalmi pályámat ennyire későn kezdtem. Az első könyvem akkor jelent meg, amikor már betöltöttem az ötvenet. Mindaz, ami a fiatal írókat foglalkoztatta, engem már nem érdekelt. Nem kellett versenyre kelnem a lehetséges írói vetélytársakkal.

Nagyon tetszik nekem az elbeszélés által biztosított kis tér. De oda már nem tudok többé visszatérni. Minden, amit ma írok, regénnyé nővi ki magát. Így regénynek szán-

tam az *Imágó (Зеленый шатёр, 2011)* című művem, melyben minden egyes fejezet külön elbeszélésként olvasható. Csökkenteni akartam az író alakító-formáló szerepét, de ezt nem tudtam teljesen elérni. A *Daniel Stein, tolmács című könyvemben (Даниэль Штайн, переводчик, 2006)* dokumentumok egész sorát egyszerűen kitaláltam. Egy idő után elfelejtettem, melyik dokumentum volt valóságos, melyik nem. Amikor újraolvastam a regényemet, többé nem találtam különbséget – ami azt jelenti, hogy nem dolgoztam rosszul.

– *Hogyan járt el legújabb regénye, a Jákob lajtortája (Лестница Якова, 2015) írása közben?*

– A nagyapám 1911-ből származó levelei nálam voltak otthon; sokáig nem mertem hozzájuk nyúlni. Végül 2011-ben összeszedtem a bátorságomat, és elolvastam őket. Teljesen a levelek hatása alá kerültem. A nagyapám – akit csak egyszer láttam életemben – fell villanyozott, fellekesített, és elragadtatással töltött el. Leveleiből sok mindent megtudtam a családukról, titkokat, tabukat – hiszen ez az elhallgatások országa volt. Minden család múltja egyidejűleg országunk múltja is.

– *Miért fontos az orosz társadalom számára a szembenézés a múlt örökségével?*

– Országunk jó néhány problémája az ez ideig még meglévő fehér foltokból ered. Irina Serbakova, a Memoriál emberi jogi szervezet munkatársa egy jellegzetes esetet mesélt nekem. Amikor a Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB) emberei ellátogattak irodájába, egyikük a jogvédő szervezet munkájának megvitatása közben nekiszegte a kérdést: „Miért mindig csak a rosszal hozakodnak elő a múltunkból?” Erre Serbakova előkereste a levéltárból a férfi nagyapjának az iratanyagát. A legközelebbi találkozó alkalmával megkérdezte tőle: vajon tudja-e, hogy felmenőjét lelőtték a sztálini terror időszakában. A férfi teljesen összetört – apja soha nem beszélt neki erről a bűntettéről.

– *Korábbi műveiben gyakran utópisztikus társadalmi látomásokat vázol fel, például a Médea és gyermekei (Медея и её дети) című regényében, ahol különböző etnikai kisebbsé-*

gekhez tartozók egy nagy családot alkotnak.

– Ez az ábrázolás nem utópia. Tünhet romantikusnak, de nem utópisztikus. Amúgy rossz dolgokat is képes vagyok kitalálni. Valamennyi regényem az életem egy darabját írja le. A *Médea és gyermekei* pedig a Krím-félszigeten töltött gyerekkoromról szól. Sok regényalak mögött valóságos emberek állnak. Nagyon szeretem a Krímet; bár eredetileg az Urálból származom, nagyanyám nővérei a félszigeten laktak.

– *Ma hogyan tekint a Krímre?*

– Annak a bizonygatásnak, hogy „A Krím a miénk vagy nem a miénk” természetesen semmi értelme. A Krím az enyém és az emlékeimben él. Az én Krímem Makszimilian Volosin íróé, aki a polgárháborúban mind a fehéreknek, mind a vörösöknek a segítségére sietett. Nekem mindegy, melyik államhoz tartozik a Krím, annak az államnak azonban gondoskodnia kell róla. Ez idáig a szovjet, az ukrán és jelenleg az orosz államhatalom rendkívül könyörtelenül bánt ezzel a földdel és lakóival.

Amikor először hallottam a krími tatár nyelvet egy buszmegállóban, könnyekben törtem ki. Romantikus elképzeléseim mindenesetre hamarosan szertefoszlottak. Amikor a krími tatárok visszatértek száműzetésükből a hazájukba, ugyanolyan mohó és kiméletlen viselkedést tanúsítottak az országukkal szemben, mint mindenki más. Ezért üdvöznék egy olyan államhatalmat, mely szereti és öntözi ezt a földet, nem pedig a kizsákmányolása és megsemmisítése a célja.

Ma a tengerpart egy keleti, sőt inkább globális bazárhoz hasonlít, ahol mindenki otthagyja a szemetét. Ez nagyon fájdalmas, mert tudom, milyen érintetlen öblei voltak valamikor. Nincs olyan államhatalom, melyet szeretettel látnék. A Krímet uraló új államhatalom éppolyan szárnalmas, mint a korábbi, mindkettő saját zsebükre dolgozó tolvajokból állt és áll. Mintha annak, aki hatalomra kerül, először egy társadalmi szűrőn kellene átmennie, amely a tisztességes embereket egyáltalán nem engedi át. Agyafűrt cselszövőnek kell lennünk, ha politikai karriert akarunk csinálni. Nem annyira a gazdasági, mint sokkal inkább az erkölcsi korrupció a káros. Azt hiszem, hogy Borisz

Nyemcov meggyilkolása azzal magyarázható, hogy ez az igaz ember egyáltalán nem illeszkedett a politikai elit tagjai közé.

– *Újra és újra felemeli a hangját a Putyin-rendszer ellen.*

– Zavar ez az újfajta barbárság. Egyáltalán nem támogatok semmiféle pártot sem. Nagyon gyenge az ellenzék. Mióta a világ világ, a felsőbb hatalmak az ellenzékét mindig is ellenségnek tekintették. Ez helytelen. Minden politikai rendszernek szüksége van ellenzékre, amely rámutat a hibákra. Az ellenzéknek még akkor is fontos kiigazító szerepe van, ha egészen balra vagy jobbra helyezkedik el. Mindig is ellensúlyt képez a kormánnyal szemben. Ma elnyomják ezt a fajta, tüntető állampolgároktól kapott visszajelzést. Ezáltal az állam elveszíti a társadalommal való kapcsolatát.

– *Ennek ellenére a Kreml politikája széleskörű támogatottságot élvez a lakosság körében. Mivel magyarázza ezt?*

– Nemrégiben láttam egy műszaki boltban egy reklámszöveget: „Maguk még gondolkoznak? Mi tévét nézünk.” Ez egyszerűen zseniális. Amikor Hitler hatalomra került, csak egyetlen tömegtájékoztatósi eszköz létezett, a rádió, amely már igen hatékonynak bizonyult. Napjainkban az emberek többsége nagyon könnyen befolyásolható. Ezért komoly szerepet kell vállalnunk a kultúrában és az oktatásban.

A tömeg készen áll arra, hogy a kormányzat minden irányváltását kövesse. Ez a magatartás, melyet George Orwell is leírt, nemcsak orosz jelenség. Az Egyesült Államokban jelenleg nagy keletje van az *1984* című regénynek. Valóságunk tökéletesen fantasztikussá vált. Nincs többé tudományos-fantasztikus irodalom, mivel már az Orwell által leírt jövőben élünk...

– *Mit lehet ez ellen tenni?*

– Reménykedem valamiben, amit kulturális globalizációnak nevezhetnénk, ha már nem koptattuk volna el a szót. Sok pénzügyi, gazdasági és környezetvédelmi probléma csak világszinten oldható meg. Kormányunk, mely teljesen szembe megy a fejlődési irányokkal, tagadja azt a tényt, hogy a világ már globálisan működik. Ez a folyamat igencsak foglalkoztat engem; lehetséges, hogy ebben rejlik az emberiség egyetlen túlélési

lehetősége. Azonban a globalizációnak is megvan az ára. Elképzelhető, hogy az olyan kis népeket, mint a jurtájukban élő eveneket nemsokára már csak a múzeumban lehet megcsodálni. Az evolúció törvényei kérlelhetetlenek. Egy-egy evolúciós lépés sokáig eltart, de visszafordíthatatlan. Hiszen végzettségemet tekintve genetikus vagyok.

– *Miben különbözik a mai Oroszország a Szovjetuniótól?*

– Nagyon érdekes időket élünk. Nem vetik tömegesen börtönbe az embereket. Ma nincsenek politikai foglyok száz-, ezer- vagy milliószámra, mint a szovjet időkben, hanem mindössze néhány tucatnyi van belőlük. Nemrég még Ildar Dadgyin [ellenzéki aktivistát] is szabadon bocsátották. Mára már a vasfüggöny sem létezik. Ide-oda utazgatunk. Semmi nem fog történni velem, amikor visszatérek Oroszországba; már sok minden elhangzott a számból, amiért letartóztathatnának. Nem, csak egy plakátkampányban rágalmaztak, és mint [az országunkat aláásó] „ötödik hadoszlop” ellenséggel együttműködő egyik képviselőjét szidalmaztak.

Az ország ma sokkal szabadabban él, mint a szovjethatalom alatt. A másként gondolkodók, akiket korábban keletre, Szibériába küldtek, ma nyugatra mennek: összecsomagolják a bőröndjeiket és kivándorolnak. Van Olaszországban egy nyaralóm, ahová visszavonulhatok, ha semmi rossz nem történik, ami nagyon is lehetséges. Például lezárhatnak a repülőtereket. Ilyesmiről azonban szó sincs. Az inga mindkét végpontjáig kilengett már, és napjainkra elérte legszélső helyzetét. A hatalom rendes esetben különböző bel- és külpolitikai feladatokat lát el. A mai hatalomnak csak egy cél lebeg a szeme előtt: önmaga fenntartásával foglalkozik. Ebben pedig az a rossz, hogy az ilyen hatalom egyáltalán nem törődik a társadalommal. Látom, ahogy a barátñom bebörtönzött anyák gyerekeinek vagy beteg fiataloknak segítenek.

– *Nyugaton is bizonytalan formákat öltött a politikai fejlődés...*

– Minden időnek megvannak a maga próbatételei. Ma nem látom értelmét annak, hogy az utcára vonuljak és tiltakozzak. Hiszek annak fontosságában, hogy oktassuk és felvilágosítsuk polgárainkat. Ezenkívül segítséget nyújtok ott, ahol azt legjobb

tudásom engedi. Amit az államnak kellene tennie, arra nekünk nem futja a saját pénzünkön, de ami keveset megtehetünk, azt ennek ellenére megteszük. Nem azért fizetjük be adónkat, hogy abból államunk Szíriában háborúzzon, hanem hogy ebből elégítse ki legsürgetőbb társadalmi igényeinket.

Nem vagyok politikai aktivista, hanem élek, ahogy tudok. Országunkban a kormányzás színvonala ijesztően mélyre süllyedt. Ugyanezt látjuk az Egyesült Államokban és Franciaországban. Ezzel szemben Václav Havel cseh elnök az egész világ számára példakép volt. Már Platón filozófuskirályok kezébe akarta letenni az államhatalmat. Ezzel egyidejűleg Platón az öröknek egy osztályáról is gondoskodott tervében. Ez azonban nem más, mint a KGB. Mára maradtak az örök, a csúcson azonban nemigen találkozunk bölcsekkel. Földünk kormányai nem látunk filozófusokat, de még csak tanult embereket sem.

– *A jövőbeli nagy remények vége szemlátomást szellemi zűrzavart kelt.*

– Ma a fogalmak teljes válságával találjuk szembe magunkat: a háború a békével lett egyenlő. Az emberek demokrácia alatt merőben különböző dolgokat értenek. A liberalizmus pedig szinte szitokszóvá vált Oroszországban. Újra meg kell határoznunk a fogalmakat, és tisztánlátást teremteni jó és rossz ügyében. Világunk hierarchikusan épül fel – Ortega y Gasset A tömegek lázadása című esszéjében arra szólít fel, hogy közelítsük egymáshoz az uralkodó elitet és a népet. A magasabban lévők kötelesek kezet nyújtani az alacsonyabb réteg tagjainak.

A keresztény erkölcs csodálatra méltó dolog, de már nem működik. A kereszténység általában véve a lehetetlen vallása. Arra hívja fel az embereket, hogy szentek legyenek. Ez azonban csak nagyon ritka esetekben történik meg. Az ortodoxia Oroszországban ma neveltség tárgya, karikatúra; szégyenkezünk kellene miatta. Nem szeretnék az erkölcsös szerepében tetszelegni, azonban emlékeztetni kellene az embereket a legegyszerűbb erkölcsi szabályokra – mint például a kanti kategorikus imperatívuszra. Mindegyikünknek ehhez kellene tartania magát. S mégis: még mindig számos csodálatos embert látok magam körül a világban, akik a közjó érdekében cselekszenek.

(Neue Zürcher Zeitung)

Bruce Haigh⁹

Irán válaszüton

Amin Saikal: Irán válaszüton (Iran at the Crossroads) című könyvének bemutatása, Polity Kiadó, 2015, 160 oldal)

Már régóta vártunk egy ilyen könyv megjelenésére. Miközben nem kifejezetten az ausztrál döntéshozókat szólítja meg, számukra is tanulságos lehet.

Amin Saikal az iráni belpolitika összekuszálódott szárait bogozza ki attól kezdve, hogy az Amerika által támogatott, de gyengekező sahláványosan megbukott az iráni forradalomban, majd létrejött egy iszlám állam a messianisztikus Khomeini ajatollah uralma alatt, át az állhatatlan Nahmud Ahmadinezsádon a jelenlegi, józan gondolkodású elnökig, Hasszán Rohaniig.

Ennek a háttérnek az ismeretében vizsgálja azokat a feszültséggel terhes múltbéli viszonyokat, melyek Iránt az Egyesült Államokhoz és szövetségjükhöz fűzték, továbbá áttekinti az ország saját régiójában és azon túl elfoglalt jelenlegi helyzetét. Kitér a közelmúlt pozitív lépéseire is, melyek Irán és Amerika közeledését mutatják.

Saikal óvatosan ugyan, de az irányban érvel – amellyel én is egyetértek –, hogy most érkezett el az idő Amerika, szövetségesei és Európa számára, hogy kiterjedt párbeszédet folytassanak Iránnal és megszilárdítsák kapcsolataikat. Azzal érvel, hogy az amerikai és az izraeli befolyás pont akkor gyengül a Közel-Keleten, amikor Iráné növekszik.

Amerika és Európa az Iszlám Állam képében megjelenő veszélyes és kegyetlen terrorista szervezettel áll szemben; Szíriában zavaros polgárháború dúl; a Szaúd-Arábiai Királyság hamis és nem túlzottan megbízható szövetségeseinek bizonyult. Izrael képtelen volt befolyásolni a szíriai helyzet alakulását, és nem sikerült megfékeznie az ISIS-t sem.

Saikal fontos érvként említi, hogy Iránnak befolyása van Afganisztánban, a Hezbollahon keresztül Libanonban, valamint Irakban, továbbá tanúje-

lét adta, hogy kész felhasználni ezt a befolyást az amerikai és a nyugati érdekek támogatására.

Irán belpolitikailag különböző, egymástól elhatárolódó csoportok között ingadozik, melyeket a konzervatív, haladásellenes, befelé forduló „dzsihádi” frakció és a mérsékelt, nyitottabb reformokra inkább hajló „idzstihád” irányzat irányít. Az utóbbi egyre több követőre talál Rohani alatt. Saikal arról próbálja meggyőzni olvasóit, hogy most jött el az idő, hogy elköteleződjünk a mérsékelt irányában, és támogassuk őket, amíg befolyással bírnak.

Megállapítja, hogy az oroszok, a kínaiak és az indiaiak jelenleg élenk kereskedelmi kapcsolatokat építenek ki. Az iráni atomprogrammal kapcsolatos egyezmény aláírása ahhoz vezetett, hogy bizonyos megtorlási intézkedéseket feloldottak, és meghosszabbították a határidőt a „politikai egyezség” elérésére; mindezek kedvező jelek a kapcsolatok szorosabbra fűzése szempontjából, főként, ami a kereskedelmet illeti.

Saikal nem gyözködi Ausztráliát, hogy mutasson nagyobb önállóságot egy ausztrál–iráni kapcsolat elmélyítésében, de érezteti véleményét.

Miért lehet fontos számunkra ez az alapos kutatásokra épülő könyv? A szerző érdeme, hogy eloszlatja a Közel-Kelet egyik kulcsszereplője körüli homályt. Nem hiányozhat a polcról, legyen szó akár egyetemistákról, üzletemberekéről, nőkről, utazókról, köztisztviselőkről vagy politikusokról.

(Sydney Morning Herald)

Pavel Szkrilnyikov

A lelki biztonság mint a polgári értékek „importhelyettesítése”

Egy felekezeti intézmény falai között dolgozták ki először az első kultuszellenes tárgyat a felsőoktatásban

Az Uráli Állami Gazdasági Egyetemen (УрГЭУ) elindították a „lelki biztonság alapjai” című képzési program kísérleti kurzusát. Az uráli régió kormányának weboldalán olvas-

⁹ Bruce Haigh nyugalmazott diplomata, aki a nyolcvanas években Szaúd-Arábiában és Iránban teljesített szolgálatot.

ható közlemény jellemzése szerint a program a totalitárius szekták és szélsőséges áramlatok romboló hatásának ellensúlyozására irányul. A kurzus lökést adott ahhoz, hogy Oroszország állami felsőoktatási intézményeiben elindulhasson a kultuszellenes tárgyak oktatása.

A harmadik évfolyamnak szánt tantárgy oktatása hat-nyolc tanítási órát vesz igénybe. Konsztantyin Korepanov adjunktus, aki egyike a kurzus kidolgozóinak a Jekatyerinburgi Egyházmegye Missziós Intézetének teológiai tanszékén, a szverdlovszki helyi televízió adásában elmondta, hogy ő a kurzus negyedik részében fog előadni: itt a különböző megelőző stratégiákról lesz szó, melyek lehetővé teszik, hogy „ne keveredjünk olyasmibe, amit utána megbánunk”, és hogy a fiatalok maguktól is felismerjék azt a pillanatot, amikor manipulálni kezdik őket. Korepanov olyan kérdéseket vet fel, mint például a vallási és politikai szélsőségség, Oroszország hagyományos vallásainak lelki-erkölcsi eszményei; beszél az egyetemistáknak az ún. „szektásságról” és annak veszélyeiről. „Oktatóink már tartottak erről előadásorozatot az Uráli Gazdasági Egyetem harmadéveseinek – nyilatkozott az intézmény rektora, Natalja Gyacszkova. – Az előadások igen kedvező fogadtatásra találtak mind az egyetem vezetősége, mind a diákok körében. A program »A helyes életvezetés alapjai« kötelező tantárgy keretein belül zajlott. Ez a tantárgy minden szakon a képzési követelmények között szerepel, de az órákon elsősorban arról van szó, mit kell tenni tűz és ember okozta katasztrófák esetén, nem pedig arról, hogyan tudjuk megvédeni magunkat a szellemi hatásoktól, amelyek tönkreteszhetik saját életünket és szeretteink életét is.” A rektor asszony szavai arra indították a Jekatyerinburgi Egyházmegye és a Szverdlovszki régió kormányának hivatalos weboldalait, hogy ki merjék jelenteni: az egyház és a kormányzat álláspontja teljesen egybeesik az új tantárgyat illetően.

Mint a regionális kormányzat weboldala elárulja, a Szverdlovszki régió Oktatási Minisztériuma már jóváhagyta a jekatyerinburgi teológusok programját. Hozzá kell tennünk azonban, hogy a Jekatyerinburgi Egyházmegye

Missziós Intézetének pedagógiai kezdeményezései (első diplomásai 2016 decemberében végeztek) nem korlátozódnak csak „lelki biztonság alapjai” kurzusra. 2017 februárjában Natalja Gyacszkova részvételével lezajlott egy oktatói szeminárium, melynek munkacsoportjai a következők voltak: a lelki-erkölcsi nevelés pedagógiai feltételei az anyanyelv- és irodalomórákon (Gyacszkova vezetésével); lelki-erkölcsi oktatás és nevelés a természettudományi tárgyak tanítása közben; célok és gyakorlat a kisgyermekkorú lelki-erkölcsi nevelésben. Ez azt jelenti, hogy a közeljövőben a Szverdlovszki régió más felsőoktatási intézményeiben is bevezethetnek hasonló kurzusokat. A Missziós Intézet képviselői kiemelik a tanterv rugalmasságát, továbbá nagy hangsúlyt fektetnek az egyes főiskolák és egyetemek sajátosságainak figyelembevételére és az új program semleges jellegére: elmondásuk szerint az úgy épül fel, hogy egyenlő mértékben megfeleljen az ateisták és a muzulmánok elvárásainak is.

Ezek a biztosítékok azonban igen sok vitára adnak okot. Lehetetlen sikerként elkönyvelni az olyan korábbi kísérletek tapasztalatait, melynek során a világi oktatásba akarták bevezetni az Orosz Ortodox Egyház által kidolgozott olyan képzési programokat és tantárgyakat, melyek arra buzdítanak, hogy „védjük meg az ifjúságot a totalitárius szekták és a szélsőséges irányzatok képviselőinek romboló hatásától”.

Így például, éles bírálat alá estek azok az iskolai kurzusok, melyeket az „oroszországi népek kultúrájának lelki-erkölcsi alapjai” nevű tantárgycsoport keretében dolgoztak ki, és kezdtek el oktatni. 2016 decemberében a 2065. számú moszkvai iskolában botrány tört ki: az egyik osztályban a szülők közösen terjesztettek be kérvényt a Legfőbb Ügyészséghez. Véleményük szerint a fent említett tantárgycsoport keretében oktatott – az erkölcstani kurzusnak kulturálisan megfeleltethető – „Létünk eredete” tárggyal vallási ideológiát kíséreltek meg gyermekeikre rákényszeríteni. Másfelől viszont a Szent András Alapítvány elnöke, Natalja Jakunyina azt javasolta, hogy vezessék be a szövetségi oktatási programba a „Családi életvezetés” tantárgyat, melyet

Oroszország régióiban már oktatnak. 2017. március 9-én a tatár földi Laishevo városában a családi életvezetésről szóló órát a Szent Miklós-székesegyházban tartották az iskolások számára. A foglalkozásokon az öngyilkosságot népszerűsítő és a „halálos játszmákban” való részvételre buzdító közösségi oldalakra is kitértek.

„Hasonló programokat próbáltak már bevezetni az iskolákban a „Vallási kultúrák és világi erkölcsstan” tárgy keretében. Egyetemi szinten azonban még kísérleti korszakát éli a lelki biztonság projektje – tudjuk meg Sztanyiszlav Panyin vallástörténész-filozófustól, a moszkvai Mengyelejev Vegyipari Egyetem docensétől. – Lehet, hogy lesz belőle valami, lehet, hogy nem – mindez sikerességének függvénye. Az elmúlt évek tapasztalatai alapján azonban nagy annak a valószínűsége, hogy ahol kísérleti jelleggel elindul a program, ott teljeskörűvé válik.” Abban viszont nemigen hisz, hogy a hittudósok részt vehetnek az adott szakiránynak megfelelő program előkészítésében. „Ráadásul ezt a programot a Jekatyerinburgi Egyházmegye Missziós Intézete dolgozza ki, mégpedig vallási alapon, ahogy a szektákkal és a kultuszellenességgel kapcsolatos projekteket is. Mindezeket már teljesen irányításuk alá vették az egyházmegyéik missziós tanszékei és hasonló intézményei” – mondta el Panyin újságunknak. A program megalkotóinak megnyilatkozásai a felekezeti jelleget illetően – Panyin szerint – felérnek egy hadüzenettel. „Azok, akik a kultuszellenes körökben fejtik ki tevékenységüket, egyfajta háborúnak fogják fel ezt, nem pedig egy kutatási feladatokkal járó világi tárgynak. Ő maga nem véletlenül került kapcsolatba a lelki biztonság-kurzussal – az itt uralkodó felfogás szerint a hírhedt szekták nagyobb kárt okoznak, mint egy tömegbaleset. Senki sem próbálta még megfejtetni annak a titkát, hogy ezek az emberek miben hisznek, és mit akarnak. Annak ellenére, hogy a pravoszláv egyház képviselői hozzászólásaikban azt hangsúlyozták, hogy a kurzus mindenkinek szól, és muzulmánok, illetve ateisták is hallgathatják, kétségtelen, hogy vallási irányultsága van, és lényegét tekintve a hitterjesztés munkájának

sokféleségét hivatott bemutatni.” Ez a vallás-oktatást érintő teológiai támadás következő lépése, valamint kísérlet arra, hogy a szaktudást új vallási mozgalmak szolgálatába állítsák – vélekedik Panyin.

Az Orosz Tudományos Akadémia (RAN) Európa Intézetének vallási és társadalmi kérdésekkel foglalkozó központjának vezetője, Roman Lunkin nemcsak szükségtelennek, hanem – a vallások és a nemzetek közti viszonyok szempontjából – egyenesen károsnak ítéli meg a kurzust. „A lelki biztonság annak tünetévé vált, hogy mind a társadalom, mind az egyházi vezetők híján vannak polgári és demokratikus értékeknek. Magát a „biztonság lelki megalapozásáról” szóló kurzust is még 2010-ben dolgozták ki Belgorodban.¹⁰ Azóta számos egyházmegyében az ott lefektetett elvekkel indokolható a nekik járó támogatás szükségessége és a többi felekezettel és vallással szembeni rejtett ellenérzés. „A teológiai tanszékeken is sokkal könnyebbnek bizonyult a »lelki biztonság« témájával elindítani egy kurzust, mintsem tudománnyal foglalkozni, és kutatókat odavonzani – mondta el újságunknak. – Az Orosz Ortodox Egyház égisze alatt Szentpéterváron megrendezett konferencia ragyogó példa arra, hogy miként kovácsolnak ideológiát e fogalom köré. A konferencia »Célok importhelyettesítése, lelki biztonság, hagyományos értékek, társadalmi rendeződés« alcímmel 2016. november 7-én zajlott a Szentpétervári Művészeti Múzeumban. A törvényhozásban ez a hírhedt Jarovaja-törvénycsomag missziós tevékenységet tiltó rendelkezéseiben testesült meg: a hatalom és az egyház egyértelmű jelzést adtak a társadalomnak, hogy a biztonság mindenekelőtt idegengyűlöletet és a más vallásúakkal szembeni elutasítást jelent; ez az egyetértés az ellenségeskedés terén bumerángxként fog visszaütni az orosz ortodox egyházra, majdnem úgy, mint 1917-ben.”

A Moszkvai Állami Egyetem Bölcsészkaara Vallásfilozófiai és Vallástani Tanszékének adjunktusa, Pavel Kosztijov úgy véli, hogy nem túl szerencsés egy oktatási program később-

¹⁰ Belgorod: város Oroszország nyugati részén, a Donyec folyó mentén, 40 km-re az orosz–ukrán határtól. Kutatóegyeteme van.

bi bevezetése szempontjából, ha egy felekeze-ti intézmény falai között születik meg. „Nem sok reményt látok hasonló természetű kurzusok együttes kidolgozására. Sokkal helyénvalóbbnak tartanám, ha először akadémiai közegben vitatnánk meg egy ilyen kurzus feltételeit és az alapjait; sajnos a történelmi tapasztalat arra tanít bennünket, hogy az oktatásban a vallási csoportok által elindított kezdeményezések ritkán jutnak el odáig, hogy pártatlan tudományos körökben is megvitassák őket” – mondta el az adjunktus újságunknak. A vallástudós azokra az imázs-problémákra is rámutat, amelyekkel az Orosz Ortodox Egyház oktatási téren kifejtett túlbuzgó tevékenysége fenyeget, továbbá arra is, hogy a diákok számára ez pusztán még egy tárgynak számít majd, amelyből vizsgázni kell. „Ha a vallási kurzust az állam anélkül vezeti be szövetségi szinten a tantárgyak közé, hogy azt előtte az egyetemekkel megvitatták volna, ez olyan hozzá való viszonyt fog eredményezni, mint az októberi szocialista forradalom előtti iskolákban az Isten szavát közvetítő hittanhoz, vagy a szovjet időszak végén »A helyes életvezetés alapjai« című tárgyhoz. Félő, hogy a diákok – képletesen szólva – csak ímmel-ámmal fogják hallgatni (a végén úgyszólván számonkérés lesz): ennek azonban igen nagy kárát látja majd az Orosz Ortodox Egyház.

(*Nyevaviszimaja Gazeta*)

Ellen Powell

1455-ben Gutenberg megnyomta a gombot, és elindult a könyvnyomtatás

Több mint 550 évvel ezelőtt egy Johannes Gutenberg nevű üzletembernek olyan ötlete támadt, mely forradalmasította a világot – éppúgy, ahogy a digitális forradalom is alapjaiban változtatja meg napjaink kommunikációját.

A meggazdagodás lebegett a szeme előtt egy Johannes Gutenberg nevű üzletembernek a katolikus egyház uralta világban – ehelyett forradalmat indított el, és még soknak elvetette a magját.

1455. február 23-át úgy tartják számon, mint azt a napot, amikor Gutenberg elkezdte nyomtatni névadó Bibliájának első kiadását. A nyomdai betűelemek ötlete Ázsiából származott, ahol a kínaiak már majdnem egy évezreddel azelőtt feltalálták egy nyomtatási technikát. A Gutenberg által használt tinta a hagyományos tintának olajjal vegyített keveréke volt, amitől az folyékonyvá vált és könnyebb volt átvenni a nyomóelemekről a papírra. Maga a nyomda egyébként úgy működött, mint az európai gazdálkodók által jól ismert csavaros típusú prés, melyet többnyire olívabogyó vagy szőlő préselésére használtak.

A már meglévő ötleteknek ehhez a sokszínű készletéhez Gutenberg még egy fontos újítást tett hozzá: a mozgatható betűelemet elsőként a nyugati világban. A fémötvözetből készült betűminták előállításához azon készségeit használta fel, melyeket szakképzett mesteremberek családjában felnőve sajátított el. Ezek a betűminták – betűmatricák – tartások voltak, és több száz nyomtatást kibírtak. Ezeket a betűket egy szedővas nevű tálcán elrendezve Gutenberg oldalakat tudott előállítani a Bibliából; majd elkezdett másolatokat csinálni, sokkal gyorsabban, mint az eddigi íródeákok és kiadók, akik kézi másolással vagy [készre öntött] egész oldalas szedéstükörrel dolgoztak.

Mint ahogy Gutenberg remélte, találmánya igen fogékony közönségre lelt korának növekvő középosztályában. Ez az írástudó réteg, mely már megunta a rendelkezésére álló kézzel másolt könyvek korlátozott választékát, még akár fizetni is hajlandó volt egy nyomtatott könyvért. S mivel Gutenberg a Bibliával kezdte, melyet a katolikus egyháznak köszönhetően szinte minden európai ember ismert, biztosítékkal szolgálhatott arra, hogy soha ne fogyatkozzanak meg megrendelői.

Valójában, még mielőtt Gutenberg befejezte volna a kétszáz képes Latin Bibliából álló sorozat kinyomtatását, a lelkes vevők mind az utolsó példányig felvásárolták – tudjuk meg a LiveScience online tudományos híriújságból.

Maga Gutenberg szegénységben hunyt el egy üzlettársa által indított pert követően, mely szinte az összes vagyonából kiforgatta. A töme-

gesen gyártott könyvek korszakának a bevezetésével Gutenberg alapjaiban változtatta meg az információátadás mikéntjét, pontosan úgy, ahogy ma a digitális forradalom formálja át a tudás létrehozásának és terjesztésének módját.

„Alig maradt az életnek olyan szelete, melyet nem érintett a változás” – írja John Man történész és útikönyvíró *A Gutenberg-forradalom* című könyvében, amely az emberi kommunikáció elmúlt ötezer éves történetének négy sorsfordító pontja közül kettőnek a könyvnyomtatást és az internetet tekinti (a másik kettő maga az írás és az ábécé). „Ha az uralkodók jobban megtudnák kötni alattvalóikat adók és egységesített törvények által, az alattvalóknak mára meglennének az eszközeik a lázadások szervezésére. A tudósok összehasonlíthatnák az eredményeket, egymás munkájából építkezhetnének, jobban és gyorsabban átlátnák a világegyetemen működését. Gutenberg találmánya adta a táptalajt a

modern történelem, tudomány és népszerű irodalom megszületéséhez; segítségével jöttek létre a nemzetállamok; oly sok minden mindabból, mely meghatározó modern korunk számára.”

A nyomtatás segítette Luther Mártonnak a protestáns reformációt hírül adó „kilencvenöt tételének” elterjesztésében. Lehetővé tette a Galileo Galileihez hasonló tudósok számára, hogy felfedezéseiket megosszák a tágabb közösgéssel. Létrehozta azt a tudásalapot, mely megkönnyítette az olyan találmányok megszületését, mint az internet.

A nyomtatott könyvek eladási aránya némiképp csökkent a digitális könyveknek köszönhetően – általánosságban elmondható azonban, hogy nem gyengült meg a piacuk. A Pew Kutatóközpont egy 2015-ös felmérése arról tanúskodik, hogy az amerikaiak hatvanhárom százaléka legalább egy papíralapú könyvet elolvasott az elmúlt évben.

(Christian Science Monitor)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Dr. Árva László közgazdász, Budapest

Giday András közgazdász, Budapest

Faragó Péter közvélemény-kutató, Budapest

J. Nagy László professor emeritus, Szegedi Tudományegyetem

Mádi László főiskolai tanár, szakfelelős (Wekerle Sándor Üzleti Főiskola)

Németh István egyetemi tanár, Budapest

Pap Krisztián könyvtáros, Budapest

Réfi Attila (Phd), történész-levéltáros, VERITAS Történetkutató Intézet, Budapest

Trembeczki István egyetemi tanáresegéd, Debreceni Egyetem

Varga János mérnöktanár, Székesfehérvár

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Trembeczki István: Néhány gondolat a hatodik tömegkihalásról és az ember evolúciójáról</i>	1
---	---

MŰHELY

<i>Faragó Péter: A kései Y-generáció hagyatéka a Z-generáció újdonsült egyetemistáira – értékrend és sportolás</i>	13
<i>Árva László – Giday András – Mádi László: Az egészségügy fiskalizációja: kérdőjelek és válaszok. Vitaindító az élők munkaterhek csökkenéséről és az egészségügy finanszírozásáról</i>	28

SZÁZADOK

<i>Németh István: A Wilhelmstrasse és Magyarország</i> <i>Az 1920-as évek (1. rész)</i>	44
<i>Pap Krisztián: Oroszlánok a Kárpátokban</i> <i>A magyar határok védelme és a Szurmay-csoport 1915-ben.</i>	81
<i>Varga János: 100 évvel ezelőtt született Simonyi Károly,</i> <i>a polihisztor tudóstanára</i>	91
<i>J. Nagy László: A budapesti vért lemosták a Csatornában</i>	100

NAPLÓ

<i>Réfi Attila: „Le fils cheri de la victoire”, avagy a 18. század végének leghíresebb magyarja</i>	104
---	-----

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

<i>Zanny Minton Beddoes: Szakképzés a műszaki fejlődés nyomában (109)</i>	
<i>Zanny Minton Beddoes: Dél-Afrika: oktatásból elégtelen? (111)</i>	
<i>Robert Cottrell: Oroszország, a NATO és Trump: A színpalak mögötti világ (113)</i>	
<i>Ulrich M. Schmid: „Maguk még gondolkoznak? Mi tétét nézünk” – interjú Ljudmila Ulickájával (121)</i>	
<i>Bruce Haigh: Irán válaszüton (124)</i>	
<i>Pavel Szkrilnyikov: A lelki biztonság mint a polgári értékek „importhelyettesítése” (124)</i>	
<i>Ellen Powell: 1455-ben Gutenberg megnymomta a gombot, és elindult a könyvnyomtatás (127)</i>	

KÉPEK

F. Farkas Tamás grafikái

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2017. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 32 640 Ft helyett 22 800 Ft
Fél évre: 16 860 Ft helyett 12 120 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 24 240 Ft helyett 18 000 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9660 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 24 600 Ft helyett 18 240 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9840 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 16 440 Ft helyett 10 920 Ft
Fél évre: 8400 Ft helyett 5760 Ft

Akciónk a 2017. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
 - telefonon: +36-1-767-8262
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
 - interneten: eshop.posta.hu
- levélben: MP Zrt., 1900 Budapest

A 2015. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 500 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 790 Ft • Előfizetéssel: 700 Ft

nka
Nemzeti Kulturális Alap

